

of in gewetensgetrouwe copieën de inheemsche grafteekens van het kunstarne land van Pommeren opgesteld waren.

Want al werd Pommeren zelfs door deskundigen beschouwd als een oord van weinig beteekenis voor de studie der gewestelijke grafteekens, toch hebben onderzoekingen in stille, van het verkeer afgelegen plaatsjes deze pessimistische overtuiging te niet gedaan, en het Stettiner kerkhof is daar om het iederen bezoeker te verkondigen, hoe de liefderijke hand uit hout en steen mooie vormenrijke dingen heeft gewrocht, welke in vele opzichten door hun eenvoud en gevoelvolle materiaalbewerking zich gunstig onderscheiden van wat thans de dorpskerkhoven ontsiert. Alle hoeken en kanten werden zoo stomp mogelijk behandeld en daardoor werd het massale en ernstige karakter behouden, terwijl ook de ornamenten voornaam gestileerd zijn, d.w.z. dat ze geheel met het steenkarakter overeenkomen. En wat vooral te loven valt, is wel de behandeling van het schrift, dat toch eigenlijk het voornaamste op een grafteeken moet zijn en waarvoor de versiering op den achtergrond moet treden. Evenals de meeste joodsche en oostersche grafteekens, toonen ook de pommersche een meesterlijke verdeling over de geheele oppervlakte, een eigenschap, die ik ook bij de graven te Jönköping en in Smaland terugvond. En deze eenvoudige boerensteenen, die bescheiden van grootte, en een gelijksoortige omtreklijnen zijn, bewijzen eveneens hoe in plaats van monotonie, de rust bevorderd wordt. Juist in de hoogte vindt men te vaak den factor, die niet genoeg onder oogen gezien wordt. Immers, los van elke kunstopvatting,

staat het onomstootelijke feit, dat de grootte van ieder voorwerp in een goede verhouding moet staan tot het door den beschouwer ingenomen standpunt. Is een gedenkteeken in zijn afmetingen te groot, dan kan men niet met één blik een overzicht krijgen van den totaalindruk, noch een afgesloten beeld in zich opnemen.

Wanneer een monument boven den ooghoek stijgt, dan heeft het een neerdrukkende werking en wanneer daarbij het voetstuk niet zeer breeduitlopend is, dan maakt het den indruk of het naar voren zal vallen. Als norm wordt door de deskundigen aangenomen, dat de hoogte ongeveer de helft moet bedragen van den afstand tusschen beschouwer en monument. En daar deze afstand niet meer bedraagt dan 2 of $2\frac{1}{2}$ M., zoo volgt hieruit, dat de meest gewenschte hoogte voor een grafteeken bedraagt 1.50 Meter. Daar de afmetingen bij de rijengraven kleiner zijn, moet naar verhouding ook de hoogte der steenen bescheidener worden en algemeen

MODERN GRAFTEEKEN VAN JUISTE AFMETING.
(RIJENGRAF).

is die van 90 centimeter als de normale aangenomen.

Maar de houten grafteekens uit Pommeren, Lithauen en Oost-Pruisen, leeren ons ook nog wat anders. Zij herinneren aan de tijden, waarin het nog als een zeer bijzondere eer gold, als men na zijn dood een steenen grafzerk op zijn laatste rustplaats kreeg, toen Lortzing in zijn wereldbekend lied Peter den Groote laat zeggen:

„Und endet dies Streben und endet die
Pein,
So setzt man den Kaiser ein Denkmal von
Stein“.

In onze dagen kan ieder barbier en iedere